

تحلیل محتوای دعای عرفه منسوب به امام حسین علیه السلام

دکتر زهره اخوان مقدم^۱

زهرا حبیب پور^۲

چکیده

دعای عرفه، از جمله دعا‌های معروفی است که در کتب ادعیه نقل گردیده و در روز عرفه به خواندن آن سفارش شده است. این دعا که منسوب به امام حسین علیه السلام است، مضامینی بسیار والا دارد و مانند کلاس درسی است که می‌توان به عنوان بهترین منبع مورد استفاده عموم و خصوص قرار گیرد.

نمودارهای سنجش فراوانی کلمات و موضوعات استخراج شده از جدول تحلیل محتوا، نشان می‌دهد که مهم‌ترین و پرکاربردترین محور مطرح شده در این دعا، محور خداشناسی است که شامل مؤلفه‌های صفات و افعال خدا، احکام الهی، اسماء خداوند و شعائر الهی است. سایر محورهای دعا به ترتیب فراوانی عبارت‌اند از انسان‌شناسی، راهنماشناسی، هستی‌شناسی و معادشناسی. محور انسان‌شناسی، نیازهای انسان، ویژگی‌های او، شناخت ابعاد ظاهری و ابعاد معنوی انسان را دربر می‌گیرد. محور راهنماشناسی شامل پیامبرشناسی، امام‌شناسی و قرآن‌شناسی است. محور هستی‌شناسی نیز ویژگی‌های جهان، ویژگی مخلوقات، فرشتگان و پدیده‌شناسی را دربر می‌گیرد.

۱. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن تهران (dr.zo.akhavan@gmail.com).

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه شاهد (z.habibpoor@yahoo.com).

نتایج نشان می‌دهد بیشترین موضوعات مطرح شده در این دعا، به محورهای خداشناسی، انسان‌شناسی و راهنماشناسی اختصاص یافته است.

کلیدواژه‌ها: دعای عرفه، تحلیل محتوا، خداشناسی، انسان‌شناسی، راهنماشناسی.

مقدمه

دعا، رابطه مخلوق با خالق است. دعا روح انسان را با حقیقت هستی پیوند می‌بخشد و وسیله‌ای است به هنگام شکسته شدن وسایل و کلیدی است به هنگام ناکارآمد بودن کلیدهای دیگر. حقیقت دعا، توجه به کمال مطلق و احساس نیاز و فقر و وابستگی به اوست.

آنچه دعاهای اسلامی را از دعاهای دیگر ادیان متمایز می‌سازد، محتوای غنی و اثربخشی آن در همه ابعاد زندگی انسان است. دعا در اسلام، بیانی دیگر از آموزه‌های فردساز و جامعه‌پرداز وحی است؛ یعنی درس‌های قرآنی است که خداوند مهربان برای تربیت انسان، به وسیله آیات آسمانی فرستاده است. ادعیه، به گونه‌ای تفسیر قرآن کریم و شرح معارف آسمانی هستند (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۰).

امامان معصوم علیهم‌السلام همواره خود را مسئول حفظ اسلام می‌دانسته‌اند و تلاش می‌کردند اسلام را از هرگونه انحراف در امان نگاه دارند. هرگاه در جامعه اسلامی انحرافی رخ می‌داد و حیثیت اسلام به خطر می‌افتاد، امامان آن خطر را برطرف می‌کردند. زندگی همه ائمه علیهم‌السلام حرکتی واحد بوده است. در حرکت مشترک آنان هیچ‌گونه ناسازگاری و اختلاف وجود نداشته است و اختلافی که در زندگی فرد فرد ائمه علیهم‌السلام دیده می‌شود، به اختلاف زمان و حالت‌های اجتماعی گوناگون و دشواری‌هایی که هر امام با آن روبه‌رو بوده مربوط است (صدر، ۱۳۸۸: ۱۴۵).

معصومین علیهم‌السلام گاه برای هدایت افراد از زبان دعا استفاده می‌کردند و بسیاری از عقاید خویش را در دعا مطرح می‌نمودند. از زیباترین دعاها، مناجات امام حسین علیه‌السلام در روز عرفه است. آن حضرت در این دعای پر محتوا که در عصر روز عرفه عرضه شده است،

عالی‌ترین مضامین توحیدی را در قالب کلماتی دلنشین بیان می‌کند. روح عرفان و معرفت در عرصه توحید الهی در بخش‌های مختلف این دعا موج می‌زند و سالکان راه حقیقت را در طی مراحل سیر و سلوک استوارتر و مصمم‌تر می‌سازد (عمرانی، ۱۳۹۰).

خداشناسی و راه رسیدن به توحید خالص، دستیابی به ایمان حقیقی و تبیین و انتقال معارف دینی در قالب دعا و نیایش، از جمله اهداف معصومین علیهم‌السلام به شمار می‌آید. تحلیل دعای عرفه، راه و روش صحیح دعا کردن را به انسان می‌آموزد؛ رفتار مخلوق با خالق را در هنگام دعا و مناجات، تبیین می‌کند و چگونگی درخواست‌های مادی و معنوی را به انسان می‌آموزد که چه چیزهایی را با چه جملاتی از خداوند بخواهد.

نوشتار حاضر با روش تحلیل محتوا، دعای شریف عرفه را مورد مطالعه قرار می‌دهد تا از این رهگذر دریابد امام حسین علیه‌السلام در این دعای پرفضیلت، به چه مسائلی اشاره فرموده و چه موضوعاتی از دیدگاه آن حضرت بیشتر مورد توجه قرار گرفته است؟

دعا در لغت

دعا به معنای فرا خواندن، صدا کردن، دعوت کردن (قرشی، ۱۴۱۲: ۳۴۲). عبادت، استغاثه و میل و رغبت به سوی خداست (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴: ۱۹ / ۴۰۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۲۵۷؛ ازدی، ۱۳۸۷: ۲ / ۴۵۵). ابن فارس در تبیین معنای ریشه این واژه می‌گوید:

هوأن تمیل الشیء إلیک بصوتٍ وکلامٍ یكون منک؛ (ابن فارس، ۱۳۸۷: ۲ / ۲۷۹)
 متمایل کردن چیزی به سمت خود با صدا و گفته است.

دعا در اصطلاح

دعا در اصطلاح، اعلام نیازبنده به معبود است. این اعلام نیاز، محدود به لغت یا الگویی خاص نیست. دعا و نیایش، از بنیادی‌ترین و مهم‌ترین مشخصات ادیان به شمار می‌رود. می‌توان گفت دین بدون دعا بی‌معناست. بخشی وسیع از ادبیات همه ادیان به دعا و مناجات اختصاص یافته است. دعا و مناجات آینه‌ای است که در آن احوال و احساسات و تجارب دینی و عرفانی مجال نمود و بروز می‌یابند (اکرمی، ۱۳۸۷).

دعا در قرآن

خداوند در آیه ۷۷ سوره فرقان در این باره فرموده است:

﴿قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا﴾

بگو: اگر دعای شما نباشد، پروردگرم هیچ اعتنایی به شما نمی‌کند. در حقیقت شما به تکذیب پرداخته‌اید و به زودی [عذاب بر شما] لازم خواهد شد.

از این آیه فهمیده می‌شود که جایگاه و منزلت انسان در نزد خداوند به اندازه دعا و ارزش او به قدر اهتمام به مناجات و عبادت اوست.

همچنین در آیه ۴۳ سوره انعام فرموده است:

﴿فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَاءُ سُنَّائِنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾

پس چرا هنگامی که عذاب ما به آنان رسید تضرع نکردند؟ ولی [حقیقت این است که] دل‌هایشان سخت شده است.

خداوند در این آیه شریفه هشدار می‌دهد که اگر کافران تضرع و زاری می‌نمودند، سختی، ناگواری و عذاب خویش را از آنان برمی‌داشت و ناراحتی‌هایشان را برطرف می‌کرد.

در آیه ۱۸۶ سوره بقره، دعا کلید رسیدن به آمل و آرزوها بیان شده است:

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾

و هرگاه بندگان من، از تو در باره من بپرسند، [بگو:] من نزدیکم، و دعای دعاکننده را به هنگامی که مرا بخواند اجابت می‌کنم.

در آیه ۶۰ غافر نیز می‌فرماید:

﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾

و پروردگارتان فرمود: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم. در حقیقت، کسانی که از پرستش من کبر می‌ورزند به زودی خوار در دوزخ درمی‌آیند.

خداوند با این آیه شریفه، توجه می‌دهد که ترک کردن دعا، استکبار و گردن‌کشی از

پرستش و عبادت او و نیز سبب داخل شدن در آتش جهنم و عذاب خوارکننده آن است.

بررسی سند دعای عرفه

قدیمی ترین مصدر موجود این دعا، کتاب *اقبال الاعمال* سید بن طاووس، نگاشته قرن هفتم است. در این کتاب، هیچ گونه سند و مأخذی برای اصل دعا بیان نشده است. ابن طاووس پیش از نقل دعا می گوید:

ومن دعوات المشرفة في يوم العرفة دعاء مولانا الحسين بن علي صلوات الله عليه:
الحمد لله الذي ليس لقضائه دافع. (ابن طاووس، ۱۳۷۶: ۲ / ۷۴)

مصدر دیگر برای این دعا، *البلد الامین* تقی الدین کفعمی است. وی این دعا را از بشرو بشیر ذکر می کند:

قَالَ بَشْرُو بَشِيرٍ فَلَمْ يَكُنْ لَهُ إِلَّا جَهْدُ الْإِقْوَالِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ بَعْدَ هَذَا الدُّعَاءِ. (كفعمی،
۱۴۱۸: ۲۵۸)

این دعای شریف سند متصل ندارد و در سند آن، تنها پسران غالب بن بشراسدی مطرح شده اند. در کتب رجالی، بشر را از اصحاب چهار امام اول علیهم السلام دانسته اند (خویی، ۱۴۱۳: ۲۳۷/۴)؛ اما بشیر از یاران سیدالشهدا بر شمرده شده است (نمازی شاهرودی، ۱۳۷۱: ۴۱/۲). گفتنی است یکی از محققان معاصر در مقاله ای اثبات نموده است که بشر از یاران امام صادق علیه السلام بوده و لقب اباعبدالله به امام صادق علیه السلام نیز اطلاق می شده و مختص امام حسین علیه السلام به تنهایی نبوده است (نک: خانی، ۱۳۹۲).

نگاهی به بخش الحاقی دعای عرفه

دعای عرفه امام حسین علیه السلام در منابع دعایی شامل دو بخش است؛ در برخی از این منابع مانند نسخه های قدیم *اقبال الاعمال*، این دعا تنها یک بخش دارد و با ذکر «یا رب یا رب» پایان می یابد. اما در برخی دیگر از کتب مانند *بحار الانوار*، *مفاتیح الجنان* و *صحیفه حسینیة*، پس از ذکر «یا رب یا رب»، بخش دیگری آمده است که با عبارت «الهی أنا الفقیر فی غنای» آغاز شده و با عبارت «انک علی کل شیء قدیر» پایان می یابد.

این عبارات هرچند از نظر دلالتی زیبا هستند و در درجه‌ای بالا قرار دارند، ولی صرف این زیبایی، دلیل بر انتساب آن بر معصوم نیست؛ مانند بسیاری از اشعار و نثرهای عربی و فارسی که زیبا بودن متن، دلیل بر صادر شدن آن از معصوم نیست (نک: کرباسچی، ۱۳۸۵: ۱۱۴).

در دو مورد از این عبارات، کلمه «اغیار» به کار رفته است؛ برای مثال، در قسمتی از این فراز آمده است:

وَأَنْتَ الَّذِي أَزَلَّتِ الْأَغْيَارَ عَنْ قُلُوبِ أَحِبَّائِكَ.

در فرهنگ روایی، حتی یک مورد هم وجود ندارد که به ماسوی الله، کلمه اغیار اطلاق شده باشد؛ اما در کتب تصوف، این کلمه به کار رفته و در کتاب فتوحات مکیه ابن عربی استفاده شده است. در دو مورد، کلمه «جذب» به کار رفته، مانند «وَأَسْلُكُ بِي مَسْلَكَ أَهْلِ الْجَذْبِ» که در ادعیه معصومین و روایات از آن استفاده نشده است (همو).

بنابراین دو احتمال وجود دارد؛ یا صوفیه آن را به کتاب‌های دعا افزوده‌اند و سید بن طاووس بدون توجه به این حقیقت، آن را در کتابش نقل کرده است و یا این که پس از ابن طاووس، این بخش را به کتابش افزوده‌اند و این احتمال به واقع نزدیک‌تر است؛ زیرا در برخی از نسخه‌های کهن اقبال و در مصباح الزائر وجود ندارد (همو).

پیشینه پژوهش

درباره دعای عرفه، پژوهش‌های متعددی انجام شده که غالباً ناظر به معنای متن‌اند؛ اما پژوهشی که با روش تحلیل محتوا به متن این دعا بنگرد یافت نشد.

روایی اعتبار پژوهش

اعتبار به معنای انطباق تمامی اجزای طرح با معیارهای علمی است. اعتبار در معنای خاص به معنای یک وسیله سنجش معتبر برای اندازه‌گیری به شمار می‌آید. به عبارت دیگر، مستلزم ارزشیابی میان تعریف عملیاتی یک متغیر و تعریف مفهومی آن است (محمدی مهر، ۱۳۸۷: ۱۳۰).

معرفی روش تحقیق

تحلیل محتوا، روش آشنایی در پژوهش‌های کمی است و در رویکرد کیفی نیز به عنوان یکی از شیوه‌های تحلیل داده‌ها به کار می‌رود (حریری، ۱۳۸۵: ۲۶۴). تحلیل محتوا از مهم‌ترین تکنیک‌های پژوهشی در علوم اجتماعی به شمار می‌رود که در پی شناخت داده‌هاست و روشی قابل قبول در بررسی‌های متنی، به ویژه در حیطه ارتباطات و رسانه‌های جمعی است. این متون می‌توانند کتاب‌ها، مقالات، بحث‌ها و مباحثه‌ها، سرفصل روزنامه‌ها و مقالات آن، اسناد تاریخی، سخنرانی‌ها، محاورات رسمی و غیررسمی، تبلیغات یا هر رخداد زبان ارتباطی باشد (ادیب حاج باقوری و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۵۲).

تحلیل محتوای متن، تاریخچه‌ای بسیار قدیمی دارد. با استفاده از این روش برای نخستین بار کتب و متون مذهبی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دادند. تحلیل محتوا در رابطه با متنی معنا پیدا می‌کند که آن متن برای انتقال پیام‌ها و مفاهیمی معین نوشته شده باشد. از این روش تحلیل محتوا درباره کلمات عامیانه‌ای که دارای مفاهیمی ساده و مشخصی هستند به کار نمی‌رود (جانی‌پور، ۱۳۹۰).

تحلیل محتوا به ما کمک می‌کند اهداف فرستنده پیام را به دست آوریم و دلایل ارسال پیام و نتایج مرتبط با آن را بررسی کنیم. از این روش تحلیل متون برای فهم و درک پیام و بیان دلایل ارسال کنندگان پیام و هدفی که بر آن مترتب است، لازم به نظر می‌رسد. همچنین از طریق تحلیل محتوا می‌توان به ویژگی‌های اجتماعی زمانی خاص دست یافت؛ زیرا بیشتر نویسندگان در آثار خود به انعکاس مسائل و امور بااهمیت زمان خود می‌پردازند (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۲۸۶-۲۹۰؛ طالقانی، ۱۳۸۱: ۹۸-۹۹).

در پژوهش حاضر، دعای عرفه به روش تحلیل محتوا بررسی شده است. چگونگی یافتن و استخراج موضوعات، طبق مراحل زیر صورت می‌گیرد:

۱. تقسیم بندی جملات و عبارات دعا به بخش‌های مستقل؛

۲. کدگذاری هر یک از بندهای دعا؛

۳. شناسایی مفهوم هر یک از بندهای دعا؛

۴. شناسایی و انتخاب عناوین کلیدی و موضوعات فرعی مرتبط با مفهوم هر یک از عبارات؛
۵. دسته‌بندی موضوعات فرعی؛
۶. استخراج موضوعات و محورهای اصلی دعا.

جدول تحلیل محتوای دعای عرفه

دعای عرفه به صورت تقطیع شده در جدولی با عنوان «جدول تحلیل محتوا» درج شده است که شامل فراز، زیرکد، زیرمؤلفه، مؤلفه و محور است.

متن دعای عرفه به ۵۴۰ فراز تقسیم شده و در نهایت، محورهای خداشناسی، انسان‌شناسی، راهنماشناسی، هستی‌شناسی، معادشناسی و ذکر «صلوات» استخراج گردیده است.

اصل جدول به صورت کامل در حدود ۲۶ صفحه است. در نوشتار حاضر، به دلیل طولانی بودن دعا، بخش ابتدایی آن بررسی می‌شود.

شماره فرازها	فرازها	زیرکد	زیرمؤلفه	مؤلفه	محور
۱	الْحَمْدُ لِلَّهِ	حمد الهی	صفات ثبوتیه	صفات خدا	خداشناسی
۲	الَّذِي لَيْسَ لِقَضَائِهِ دَافِعٌ	نبودن دافع در حکم و فرمان الهی	حکم خدا	افعال خدا	
۳	وَلَا لِعَطَائِهِ مَانِعٌ	نبودن مانع در عطای الهی	صفات خدا		
۴	وَلَا كَصُنْعِهِ صَانِعٌ	نبودن صانع در مقابل صنع الهی	صنع خدا	صفات خدا	
۵	وَهُوَ الْجَوَادُّ الْوَاسِعُ	گسترده بودن بخشش الهی	صفات ثبوتیه	صفات خدا	
۶	فَطَرًا جِنَاسَ الْبِدَائِعِ وَأَتَقَنَ بِحِكْمَتِهِ الصَّنَائِعَ	بدیع بودن پدیده‌ها	بداعت	افعال خدا	
۷	لَا تَخْفَى عَلَيْهِ الظَّلَايِعُ	مخفی نبودن امور	صفات ثبوتیه	صفات خدا	
۸	لَا تُضَيِّعُ عِنْدَهُ الْوَدَائِعُ	ضایع نشدن امانت‌ها	امانت‌دار بودن	افعال خدا	

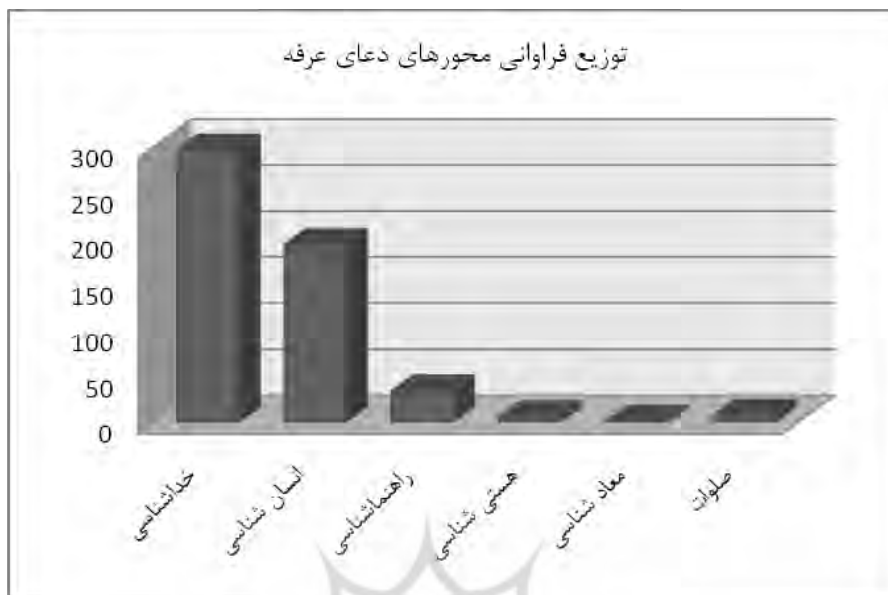
شماره فرازها	فرازها	زیرکد	زیرمؤلفه	مؤلفه	محور
۹	جَازِي كُلِّ صَانِعٍ	پاداش دهندگی به تمام مصنوعات	عدل الهی		
۱۰	وَرَأَيْتُ كُلَّ قَانِعٍ	سامان دهندگی خداوند	سامان دادن	افعال خدا	
۱۱	وَرَأِحَمُ كُلِّ ضَارِعٍ	رحیم بودن	صفات ثبوتیه	صفات خدا	
۱۲	وَمُمْتَرِلُ الْمَنَافِعِ	نزول منافع از سوی خداوند	نازل کننده	افعال خدا	
۱۳	الْكِتَابِ الْجَامِعِ	جامع بودن کتاب الهی	ویژگی قرآن	قرآن شناسی	راهنماشناسی
۱۴	بِالنُّورِ السَّاطِعِ	نور بودن کتاب الهی			
۱۵	وَهُوَ لِلدَّعَوَاتِ سَامِعٌ	شنونده دعا			
۱۶	وَلِلْكُزُبَاتِ دَافِعٌ	برطرف کننده گرفتاری ها	صفات ثبوتیه	صفات خدا	خداشناسی
۱۷	وَلِلدَّرَجَاتِ رَافِعٌ	بالا برنده درجات			
۱۸	وَلِلْجَبَابِرَةِ قَامِعٌ	نابودکننده ستمکاران			

تحلیل و شرح جدول

پس از تحلیل محتوا و شناسایی عبارات و نکات کلیدی و نیز تقسیم بندی دعا به عناوین فرعی و اصلی، محورهای کلی دعای عرفه مورد شناسایی قرار گرفت. محور خداشناسی با فراوانی ۵۵ درصد، محور انسان شناسی با فراوانی ۳۶ درصد، محور راهنماشناسی با فراوانی شش درصد، محور هستی شناسی با فراوانی یک درصد و محور معادشناسی با فراوانی ۰/۰۱ درصد ارزیابی شد. همچنین مؤلفه «صلوات» به صورت یک مؤلفه مجزا انتخاب گردید که با فراوانی دو درصد مشاهده شد.

محور	خداشناسی	انسان شناسی	راهنماشناسی	هستی شناسی	معادشناسی	صلوات
فراوانی	۲۹۶	۱۹۸	۳۴	۶	۱	۸
درصد فراوانی	٪۵۵	٪۳۶	٪۶	٪۱	٪۰/۰۱	٪۲

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی محورهای دعای عرفه

نمودار شماره ۱. نمودار ستونی محورهای دعای عرفه

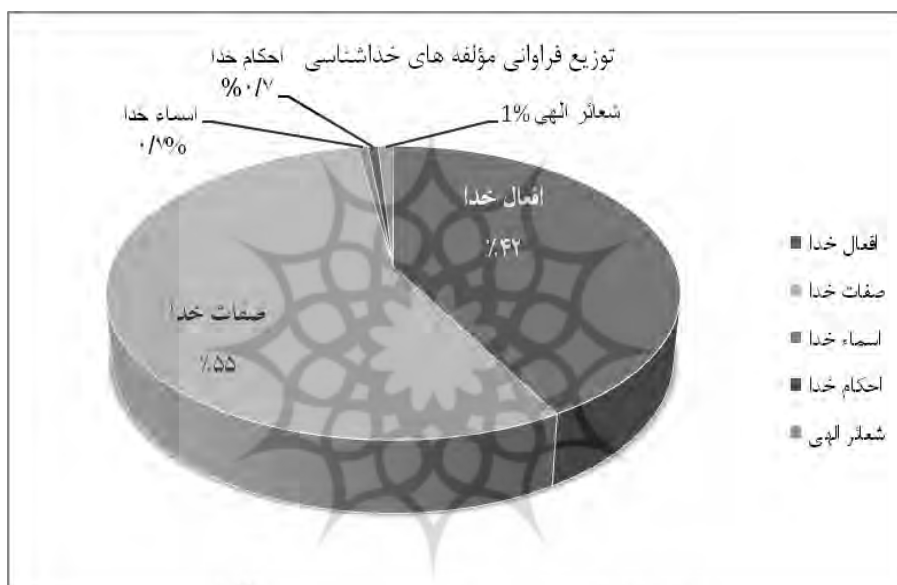
۱. محور خداشناسی

محور خداشناسی، خود به چند مؤلفه تقسیم می‌شود که شامل افعال خدا با فراوانی ۴۲ درصد، صفات خدا با فراوانی ۵۵ درصد، احکام خدا با فراوانی ۰/۷ درصد، اسماء خدا با فراوانی ۰/۷ درصد و شعائر الهی با فراوانی یک درصد است.

مؤلفه	زیرمؤلفه	فراوانی زیرمؤلفه	فراوانی مؤلفه	درصد فراوانی
افعال خدا	رازقیت	۲۲	۱۲۴	٪۴۲
	مالکیت			
	خالقیت			
	بداعت			
	سایر افعال خدا			
	نعمت‌های خدا بر انسان	۹۳		
	الطاف خدا در حق پیامبران	۶		
نعمت‌های خدا بر اقوام پیشین	۳			
صفات خدا	صفات ثبوتیه	۱۲۳	۱۶۵	٪۵۵
	صفات سلبیه	۴۲		

مؤلفه	زیرمؤلفه	فراوانی زیرمؤلفه	فراوانی مؤلفه	درصد فراوانی
اسماء خدا	الله و اسماء	۲	۲	۰/۷٪
احکام خدا	اوامر و نواهی	۲	۲	۰/۷٪
شعائر الهی	خانه خدا	۲	۳	۱٪
	روز عرفه	۱		
مجموع فراوانی مؤلفه‌های خداشناسی		۲۹۶		

جدول شماره ۲. جدول فراوانی مؤلفه‌های خداشناسی

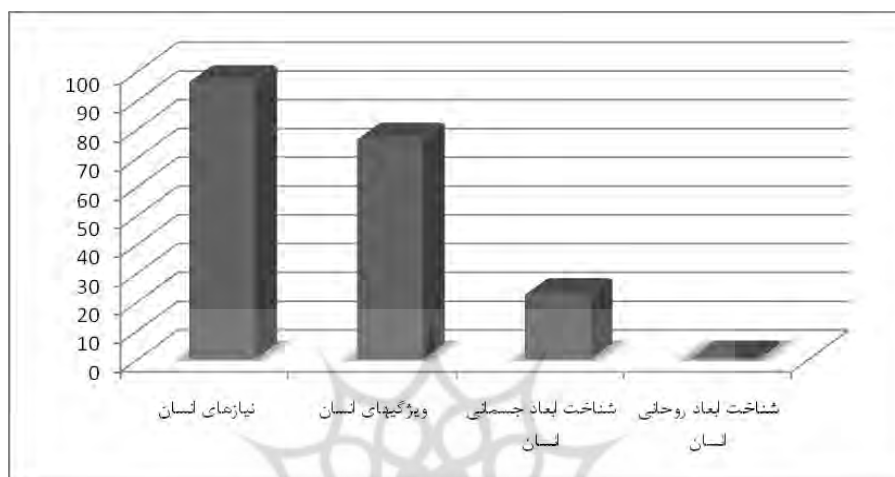

نمودار دایره‌ای مؤلفه‌های خداشناسی

۲. محور انسان‌شناسی

محور انسان‌شناسی پس از محور خداشناسی، بیشترین بخش را در دعای عرفه به خود اختصاص داده است و مؤلفه‌های نیازهای انسان، ویژگی‌های انسان، شناخت ابعاد ظاهری جسم انسان و شناخت ابعاد معنوی جسم انسان را دربر می‌گیرد. نیازهای انسان، شامل درخواست‌های امام از خداوند است که به سه بخش تقسیم می‌شود؛ نیازهای معنوی، نیازهای مادی و نیازهای روانی. ویژگی‌های انسان شامل صفات انسان، ویژگی‌های اخلاقی و غیر اخلاقی،

خصوصیات ذاتی انسان است. شناخت ابعاد ظاهری جسم انسان، مؤلفه‌هایی که به اعضا و جوارح انسان اشاره می‌کنند را دربرمی‌گیرد و شناخت ابعاد روحانی جسم انسان که به گواہ بودن اعضا و جوارح در روز قیامت اشاره دارد.

نمودار شماره ۳. نمودارستونی مؤلفه‌های انسان‌شناسی

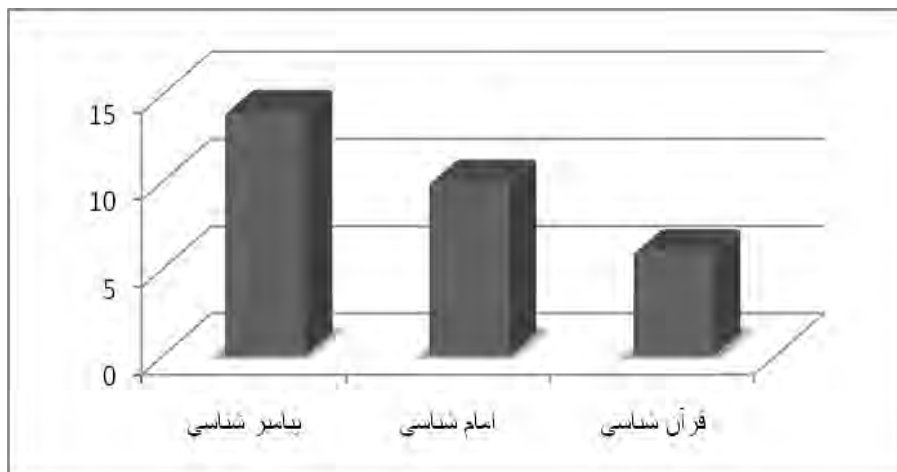
۳. محور راهنماشناسی

محور راهنماشناسی شامل مؤلفه‌های پیامبرشناسی، امام‌شناسی و قرآن‌شناسی است. هرکدام از این مؤلفه‌ها خود به زیرمؤلفه‌هایی تقسیم می‌شوند که فراوانی آنها در جدول پیش رو آمده است.

مؤلفه پیامبرشناسی شامل زیرمؤلفه‌های ویژگی پیامبر اکرم، ویژگی پیامبران، نشانه‌های پیامبران و اسامی پیامبران است. ویژگی پیامبر با عبارات «نبی و رسول و خاتمیت پیامبر» هرکدام دو بار و «عبد، بهترین خلق، امین وحی، بشیر، نذیر، سراج منیر، نعمت برای مسلمانان، رحمت برای جهانیان» هرکدام یک بار به کار رفته‌اند.

مؤلفه امام‌شناسی، ویژگی اهل بیت عصمت و طهارت را دربرمی‌گیرد که با صفات «طیبین و طاهرین، مخلصین، منتجبین، مخبتین، ساده‌المیامین» به کار رفته است.

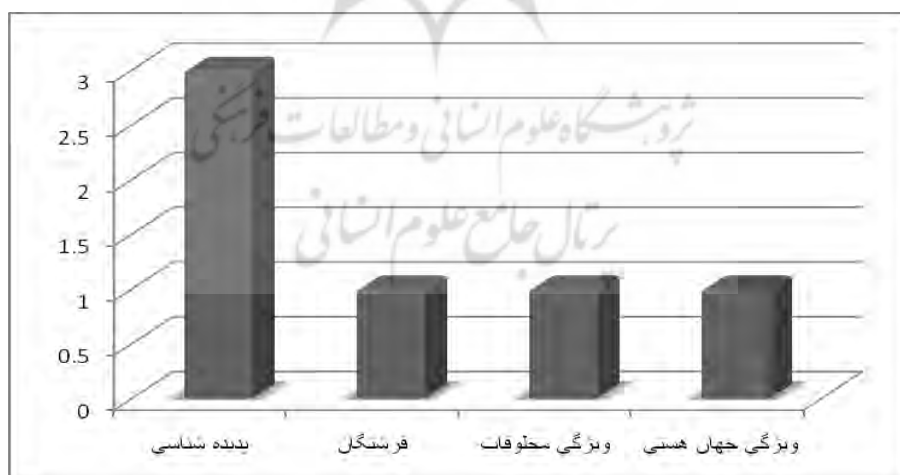
مؤلفه قرآن‌شناسی در آن، اسامی برخی سوره‌ها و ویژگی‌های قرآن کریم مانند «جامعیت قرآن، نور، کتاب ناطق، نبأ عظیم و قرآن حکیم» به کار رفته است.

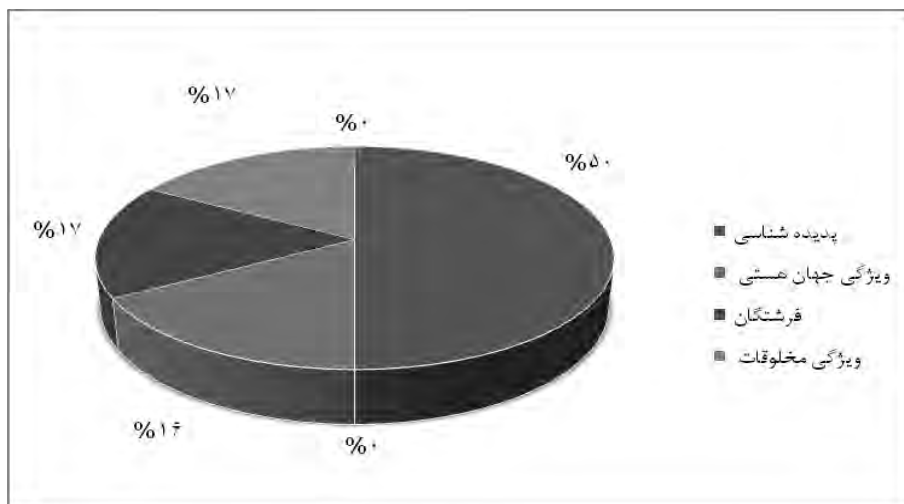
نمودار شماره ۴. نمودار ستونی مؤلفه‌های راهنماشناسی

۴. محور هستی‌شناسی

محور هستی‌شناسی در دعای عرفه شامل «ویژگی جهان هستی، ویژگی مخلوقات، اسامی فرشتگان» و پدیده‌شناسی شامل «حرکت بادها، پدیدارگشتن مخلوقات و پدیدار شدن آسمان‌ها و زمین» است.

نمودار ستونی مؤلفه‌های هستی‌شناسی

نمودار شماره ۵. توزیع فراوانی مؤلفه‌های هستی‌شناسی

۵. محور معادشناسی

محور معادشناسی تنها یک بار و آن هم با عبارت «الیک مردی» به کار رفته است.

صلوات در دعای عرفه

از آن جا که صلوات، شامل «خداشناسی، پیامبرشناسی، امام‌شناسی و درخواست درود است، به صورت مؤلفه‌ای خاص در نظر گرفته شده است و با هشت مورد فراوانی در این دعا دیده می‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به محورهای موجود در دعا و فراوانی هر یک از محورها، می‌توان نتیجه گرفت که محور خداشناسی در این دعا فراوانی بیشتری دارد و بیانگر اهمیت مسئله خداشناسی است که همواره مورد توجه معصومین علیهم‌السلام قرار گرفته است. امام حسین علیه‌السلام با ذکر اوصاف خداوند، به برطرف کردن عقاید منحرف و شرک‌آلود زمان خویش مبادرت ورزیده و عقاید صحیح را در باب توحید و در قالب دعا با زبانی شیوا و دلنشین بیان فرموده است.

محور انسان‌شناسی با فراوانی ۳۶ درصد، پس از محور خداشناسی، مؤید حدیث شریف نبوی «من عرف نفسه فقد عرف ربه» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲/۳۲) است. این فراوانی

ناظر به این مطلب است که لازمه خداشناسی، خودشناسی است و انسان برای این که به شناخت واقعی خداوند دست یابد، باید از خویشتن شروع کند و مراحل مختلف خودشناسی را طی نماید. یکی از مراحل خودشناسی، این است که انسان در چگونگی خلقت خویش تفکر کند؛ به نظم موجود در اعضای بدن، حرکات آنها و نحوه ارتباطشان با یکدیگر بیندیشد و به قدرت خالق خویش پی ببرد. امام علیه السلام با الفاظ و عباراتی آهنگین و پررمز و راز، به توصیف خلقت خویش پرداخته و الطاف الهی را یادآور شده است. ایشان با ذکر نیازها و درخواست های خویش، نیازهای اساسی انسان - اعم از معنوی، مادی و روانی - را برمی شمرد.

همچنین در این دعای شریف، به مسئله راهنماشناسی در ابعاد مختلف، مانند شناخت و اعتقاد به رسولان الهی و خاتمیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، شناخت و ایمان به ائمه معصومین علیهم السلام، شناخت و اعتقاد به آیات الهی و کتاب خدا اشاره شده است. قرار گرفتن این سه مؤلفه در این دعا، بیانگر این است که زمانی خداشناسی به کمال حقیقی خویش می رسد که با اعتقاد به رسولان الهی و امامان معصوم و تمسک به کتاب خدا همراه باشد. قرار گرفتن مؤلفه های قرآن شناسی و امام شناسی در این دعا، تأیید کننده حدیث ثقلین است. اعتقاد به قرآن باید با اعتقاد به اهل بیت عصمت و طهارت همراه شود و در غیر این صورت به گمراهی مبدل خواهد شد؛ زیرا بسیاری از معارف قرآن مانند تشابهات آن، از سوی امام برحق شناخته می شوند. ائمه معصوم علیهم السلام قرآن ناطق به شمار می آیند و ولایت آنان از سوی خداوند تعیین شده است. اگر کسی کتاب خدا را تصدیق نماید، اما اهل بیت را باور نداشته باشد، به هدایت واقعی دست نیافته است.

همچنین مؤلفه قرآن شناسی با الفاظی مانند کتاب جامع، سخن صادق خداوند، نور، فرقان و... معرفی شده است و این نشان می دهد قرآن مانند نوری است که انسان را از تاریکی های گناه و جهالت می رهاند و فرقانی است که راه تشخیص حق از باطل را به انسان نشان می دهد. اما امروزه دیده می شود برخی افراد، هدف واقعی قرآن آموزی را گم کرده اند و در اصوات و الفاظ قرآن غرق شده اند و از جنبه هدایتگری آن غافل اند.

منابع

- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۱۹ق)، *اقبال بالاعمال الحسنه فيما يعمل مرة في السنة*، تحقیق: جواد القیومی الاصفهانی، قم، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن فارس، احمد بن فارس بن زکریا (۱۴۰۴ق)، *معجم مقاییس اللغة*، قم، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، *لسان العرب*، بیروت، انتشارات دارالفکر للطباعة دارصادر.
- ادیب حاج باقری، محسن و دیگران (۱۳۸۶ش)، *توصیفی جامع از روش های تحقیق*، تهران، انتشارات تولید دانش.
- ازدی، عبدالله بن محمد (۱۳۸۷ش)، *الماء*، تهران، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی ایران، چاپ اول.
- اکرمی، غلامرضا (۱۳۸۷ش)، «دعا و نیایش در ادیان»، *دوماهنامه اخبار و ادیان*، ش ۲۶-۲۷، ص ۵۸-۶۲.
- انصاریان، حسین (۱۳۹۰ش)، *ترجمه دعای عرفه*، قم، مرکز علمی-تحقیقاتی دارالعرفان الشیعی.
- جانی پور، محمد (۱۳۹۰)، «جایگاه امامت در اندیشه امام رضا علیه السلام بر مبنای تحلیل محتوای رساله محض الاسلام»، *بلاغ مبین*، ش ۲۸ و ۲۹، ص ۲۹-۶۲.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵)، *اصول و روش های پژوهش کیفی*، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ق)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت، انتشارات دارالفکر.
- خانی، حامد (۱۳۹۲ش)، «دفاع از اصالت ادعیه اهل بیت علیهم السلام؛ مطالعه موردی دعای عرفه»، *دوفصل نامه علمی-پژوهشی حدیث پژوهشی*، ص ۵۷-۹۴.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۳ق)، *معجم رجال الحدیث*، مشهد، انتشارات مجمع البحوث الاسلامیه.

- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲ش)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سبحانی‌نیا، محمد (۱۳۹۰ش)، «آثار تربیتی و روان‌شناسی دعا»، فصل‌نامه راه تربیت، ش ۱۵، ص ۴۴-۷۱.
- صدر، سید محمدباقر (۱۳۸۸ق)، تنوع ادوار و وحدت هدف، بیروت، لبنان، دارالتعارف للمطبوعات.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۸۱ش)، روش تحقیق نظری، قم، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ ششم.
- عمرانی، مسعود (۱۳۹۰ش)، «بررسی سند و ذیل دعای عرفه امام حسین علیه السلام»، فصل‌نامه مشکاة، ش ۹۰، ص ۶۲-۷۶.
- قرشی بنایی، علی‌اکبر (۱۴۱۲ق)، قاموس قرآن، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- قمی، عباس (۱۳۷۶ش)، کلیات مفاتیح الجنان، قم، انتشارات اسوه.
- کرباسچی، محمد مهدی (۱۳۸۵ش)، بررسی متن، سند، شروح و نسخ خطی مصادر اولیه؛ قسمت دوم: دعای عرفه (پایان نامه).
- کفعمی عاملی، ابراهیم بن علی (۱۴۱۸ق)، البلد الامین والدرع الحصین، بیروت، انتشارات مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)، الکافی، تصحیح: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، بیروت، انتشارات دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی (۱۴۰۱ق)، زاد المعاد - مفتاح الجنان، بیروت، انتشارات مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۸۷ش)، روش‌شناسی تحلیل محتوا، تهران، انتشارات گنجینه علوم انسانی.
- نقوی، محمد تقی (۱۳۸۱ش)، شرح دعای عرفه امام حسین علیه السلام، تهران، بی‌نا.
- نمازی شاهرودی، علی (۱۳۷۱ش)، مستدرکات علم رجال الحدیث، تهران، بی‌نا.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی